Gina *NECULA*

ASUMAREA CLIŞEULUI IDEOLOGIC ÎN DISCURSUL LITERAR

PRELIMINARII

În stilistică, termenul *clișeu* este asimilat ideii de „loc comun", dar Ruth Amossy și Elisheva Rosen, în *Les discours du cliché*, vorbesc despre natura clișeului ca fiind „discursive, par opposition au lieu commun qui ne se laisse pas définir au niveau verbal" (Amossy & Rosen, *Les discours*, p. 14).

Fiecare domeniu de utilizare a limbii se caracterizează prin prezența unor grupări fixe de cuvinte care reapar întotdeauna organizate în aceeași structură, iar frecvența mare a acelorași combinații conduce la o stereotipie a exprimării, ceea ce reiese și din definiția dată în *Dicționarul de terminologie retorică și poetică*: „Împrumutat din limbajul tipografic sau fotografic în care trimite la reproducerea în serie a imaginilor, termenul de *clișeu* are, pe planul folosirii limbajului, sensul de formulă verbală refolosită, loc comun, stereotipie. Pe planul literaturii, clișeul, „expresie căutată care constituie o abatere stilistică de la normă", este văzut de majoritatea cercetătorilor ca un defect al stilului, o formulă stilistică uzată, banalizată în formă și / sau în conținut, fără valoare expresivă, prezentând interes doar în măsura în care este obiectul unei înnoiri, care duce astfel la revitalizarea unor imagini fosilizate" (TRP, p. 31).

Indiferent de sfera de aplicare a definiției, clișeul este, așadar, un instrument care favorizează și autorizează copierea. Valeria Guțu Romalo atrage atenția asupra faptului că „o situație specială între construcțiile cu frecvență mare și cu caracter fix reprezintă *clișeele* (*lingvistice*), a căror întrebuințare nu se datorește unei necesități, ci unei mode. Nejustificate de conținutul comunicării, clișeele constituie o caracteristică negativă a exprimării, conducând la formulări stereotipe, șterse, monotone" (Guțu Romalo, *Clișee*, p. 240).

Într-un articol apărut în „Jurnalul național", Stelian Dumistrăcel face referire la mecanismul generării tiparelor lingvistice: „Modul natural și obișnuit de a vorbi (Quintilian) a creat și a impus în orice limbă un număr impresionant de structuri ce reflectă solidarizarea lexico-semantică printr-un

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

proces care, pornind de la Eugeniu Coşeriu, a fost calificat drept un adevărat «mariaj cvasiobligatoriu» între cuvinte. Pentru vorbitorii limbii române (şi, la rândul lor, pentru vorbitorii altor limbi, folosindu-şi propriile vocabule), au devenit veritabile clişee îmbinările ce asociază automat unui substantiv un anumit adjectiv: frunza este verde, muntele înalt, fata frumoasă, mama bună, bătrânul înţelept, iar şarpele viclean! Reluarea simplelor calificative automatizate (şi prin coerciţie socială şi culturală) este însă primul pas spre cursa în care vorbitorul comod cade atunci când, apoi, acceptă alte rezultate ale coerciţiei subversive: folosind limba maternă, el are la dispoziţie formule „de-a gata", ce perpetuează nu doar aprecieri standardizate convenabile, ci şi adevărate norme de conduită şi de totală creditare; la exemple de această factură, din seria precedentă, pot fi adăugate caracterizări cum ar fi „copil cuminte", „elev silitor", „comandant viteaz" etc. Ne aflăm, de fapt, la izvoarele inconştiente ale generării oricărei limbi de lemn" (Dumistrăcel, *Inerţii lingvistice*; vezi şi id., *Discursul repetat*, p. 366-367).

Trebuie făcută o distincţie între clişeul ca fapt de stil şi clişeul ca simplu stereotip de exprimare, ţinând de clasa „mariajurilor obligatorii". Apelul la clişeu se poate face din lipsă de imaginaţie şi de mobilitate verbală, dar şi în scop parodic. Stereotipurile prezintă avantajul că, prin familiaritatea recunoaşterii, economisesc investiţia de energie intelectuală, favorizând rapiditatea enunţării şi a comprehensiunii, fără să mai ţină cont de regulile contextuale, ci doar de cele cotextuale.

Atunci când luăm în discuţie clişeele ideologice, trebuie analizate şi alte aspecte decât cele formale, pentru că limba de lemn face apel la clişee în mod intenţionat pentru a se impune mai uşor.

Françoise Thom (Thom, *Limba*, p. 15) citează cuvintele lui Goebbels pentru a evidenţia politica de manipulare lingvistică a discursului de lemn: „Noi nu vorbim pentru a spune ceva, ci pentru a obţine un efect". De fapt, limba de lemn nu face altceva decât să măsluiască tradiţia lingvistică, copiind-o ca procedeu, dar fără să mai urmărească finalitatea acesteia. Discursul repetat însă îşi păstrează în comunicare aceleaşi scopuri ca şi în retorica de tip clasic, anume de a persuada, influenţa, incita, dar toate acestea în sens pozitiv, cu intenţii didactice, în direcţia transmiterii de informaţii deja structurate, spre deosebire de limba de lemn care promovează false atitudini, opinii stereotipe, dovedindu-se o formă de gândire lozincardă. George Orwell afirma că „limba se urâţeşte datorită degradării gândirii, iar gândirea se degradează datorită urâţirii şi impreciziei crescânde a limbii", „discursul politic e destinat a face minciunile să sune verosimil şi crima respectabilă" (Orwell, *O mie nouă sute optzeci şi patru*, p. 22).

În articolul de faţă ne-am propus analiza mecanismului de generare *ad-hoc* şi de funcţionare a limbii de lemn în şi prin discursul literar. Plasându-se pe terenul interdisciplinarităţii, cercetarea reprezintă un studiu de caz, dezvoltat, privind modul în care limbajul literar poate fi un atentat la gândire atunci când este violent politizat, după cum, la fel de bine, poate fi instrument de rezistenţă împotriva îngrădirii libertăţii de gândire şi de exprimare, o perspectivă din care comunicarea prin literatură se impune abordată cu mijloacele puse la îndemână de aparatul conceptual şi de metodologia pragmatică, de retorică, sociolingvistică şi stilistică, dar şi cu instrumente ale teoriei şi criticii literare.

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

Alegerea discursului literar ca obiect de analiză a reprezentat o provocare, deoarece limba de lemn, din zona politicului, devine subversiv pernicioasă atunci când invadează literatura, prin faptul că autoritatea cuvântului scris în acest domeniu, prin modelul general de proiectare a discursului, tinde să anuleze diferenţele reale existente între discursul politic şi cel literar.

Astfel, pornind de la teorii lingvistice consacrate, se evidenţiază eşecul pe care îl reprezintă promovarea, în literatură, a exprimării lozincarde, dominată de clişee ideologice. Problema care se pune este aceea de a defini relaţia dintre ideologie şi limbă ca interacţiune dialectică. Prin ideologia regimurilor totalitare se tinde la ştergerea barierelor sociale pentru că, pe acest teren, toţi vorbesc „la fel", fapt ce este contrazis atât de perspectiva sociolingvisticii, cât şi de cea a psiholingvisticii, ambele discipline studiind procesul de codare şi decodare a mesajelor verbale în situaţii de comunicare variate, ca operaţii logice şi de selecţie a registrelor etc. Explorarea limbajului ideologic duce la înţelegerea mecanismelor gândirii, pentru că ideologia este un mod de gândire care organizează viaţa socială.

Infuzia ideologiei în literatură face ca aceasta din urmă să fie în pericol de a se transforma într-un colaj de clişee gata gândite, fosilizate, ceea ce ar însemna negarea propriei identităţi, dacă luăm în considerare faptul că literatura, pentru a fi literatură, trebuie să fie „artă a cuvântului", expresie subiectivă a experienţei cuiva.

La unii autori, printre care şi Marin Preda, iese în prim-plan montajul ideologico-lingvistic, prin evidenţierea unui vocabular univoc şi sărac, caracteristic limbii de lemn. Autorul surprinde eşecul discursului prezentând modul în care locutorul se abandonează funcţiei maşinale a limbajului şi înlocuieşte căutarea sensului printr-o judecată de valoare.

„Niculae începu să vorbească şi unii plecară aproape imediat, lămuriţi: băiatul vorbea ca şi notarul, doar poate cu mai multă patimă, că au făcut reforma agrară (ce reformă? care reformă?), că au răsturnat dictatura fascistă şi altele de acelaşi gen. Cei mai mulţi însă rămaseră fiindcă nu era deloc limpede unde vroia el să ajungă, şi nu trecu mult şi aflară ce era: cu toate ocolişurile pe care le făcu vorbitorul, el nu putu să-i facă să nu priceapă că nu era la mijloc nicio neînţelegere care în cazul de faţă ar fi putut îndulci lucrurile. Dincolo de frazele lui acaparatoare reieşea că partidul comunist consideră că nu era deloc bine ce se petrecea aici…" (Preda, *Moromeţii II*, p. 93).

Textul acesta atrage atenţia asupra unei trăsături specifice discursului ideologic: este vorba de un discurs unic, diferă doar persoana care îl rosteşte şi „patima", ascultătorii / cititorii avizaţi se „lămuresc" repede că aşa stau lucrurile; discursul nu are în vedere un referent real, ci doar reproduce clişee; funcţia sa principală este „să-i facă să nu priceapă", să manipuleze.

Asistăm în astfel de cazuri la o defulare lingvistică în care toate frustrările date de incultură se răzbună prin limbaj.

În lucrarea *Imaginarul violent al românilor*, Ruxandra Cesereanu (*Imaginarul...*, p. 8) identifică nouă registre ale imaginarului lingvistic violent, considerate a fi specifice mentalului românesc:

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

1. *registrul suburban* – urmărește declasarea celui incriminat prin raportarea sa la un statut diferit de cel omenesc (subiectul acuzat este desconsiderat și umilit prin termeni precum *handicapat, paralitic, pitic* etc.);

2. *registrul igienizant* – detectează în cel criticat o cangrenă, o infecție, o molimă, care trebuie salubrizată;

3. *registrul infracțional* (*cu tentă argotică*) – vizează deconstruirea celor incriminați până la stadiul delincvenților;

4. *registrul de tip bestiariu* – recurge la animalizarea adversarului astfel încât scena politică capătă aspectul unei menajerii locuite de o faună degradată și abjectă;

5. *registrul religios* – religios punitiv, desacralizant, satanizator;

6. *registrul putredului și al excrementialului* – manifestă tendința de a-și preschimba adversarii în ordură;

7. *registrul sexual sau libidinos* – încalcă cele mai intime tabuuri;

8. *registrul funebru* – acuză decrepitudinea oponenților în scopul anihilării existențiale a acestora;

9. *registrul xenofob și rasist* – aduce acuze la adresa veneticilor și este larg utilizat de ideologia comunistă.

Analizând prezența limbii de lemn în discursul literar din România din deceniile al VI-lea și al VII-lea, constatăm că se poate identifica utilizarea aproape a tuturor registrelor, pentru că această recuzită de pragmatică lingvistică devine de-a dreptul incriminantă, insidioasă și, astfel, se instituie prin discurs adevărate vânători îndreptate, deoptrivă, asupra celor considerați... vinovați sau asupra celor fără nicio vină, chiar din optica ideologiei oficiale.

O trăsătură specifică clișeului ideologic este aceea că el este calomnios, condamnă fără să judece și din această cauză ajunge să fie mult mai periculos decât faptele înseși. Iată și un exemplu în care Marin Preda este sarcastic descriind modul în care agresivitatea ideologiei se transformă în agresivitate verbală:

„– Parcă mai știai de ce? se miră Moromete. Te pomeneai la miliție și când ajungeai acolo mai găseai și pe alții, îți mai venea inima la loc…Dare în judecată, făcu-vă și dregu-vă, pentru ascuțirea luptei de clasă contra regimului. Înaintarea lor sub stare de arest la raion, să se învețe minte!” (Preda, *Morometii II*, p. 208).

Astfel se subliniază ideea că limba de lemn este întotdeauna expresia unei atitudini ostile față de tot ce poate fi superior gândirii lozincarde. Combinația ciudată dintre argou și jargonul ideologiei face ca limba de lemn să se discrediteze singură înainte de a fi discreditată de către alții. Subminat de argou, discursul comunist se trădează ca fiind lipsit de substanță, singurul atribut evident care îi rămâne fiind tehnicismul.

Atitudinea de sistematică și naturală dedublare are și ea reflexe literare. Un loc comun destul de răspândit e cel al îndrăznelilor de limbaj din *Morometii* lui Marin Preda. Argoul acționează, de multe ori, în direcții subversive subliniind complicitatea autorului și cooperarea cititorului, ca instrument de captare a atenției, satisfăcând dorința cititorilor de a ieși din șabloanele oficiale.

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

„Bine, continuă Moromete adresându-se prietenilor lui liberali, dat fiind că statul are nevoie de parale fiindcă nu mai suntem ca pe vremea regimului burghez al moşierului... de moşieri, cu sămânţa lor, de unde i-au mai scos şi pe-ăştia, care ştiţi şi voi alde Costache şi alde Matei că se luă moşia a mare a coanei Marica îndată după ălălalt război, şi nu acuma, dar dat fiind că numai ei au nevoie de bani, noi n-avem, să zicem că fonciirea trebuie achitată...” (Preda, *Morometii II*, p. 126).

Asupra problemei violenţei prin limbaj se opreşte şi Rodica Zafiu, apreciind că „tema violenţei manifestate în limbaj redevine tot mai actuală, pe măsură ce schimbările politice readuc pe scena publică un discurs autoritarist şi xenofob, cu extinderi agresive care au intrat deja sub incidenţa justiţiei. Pentru a înţelege mai bine strategiile discursive ale unei orientări atât de periculoase, cred că trebuie studiat mai amănunţit, din perspectivă sociolingvistică, pragmatică, psihologică, spaţiul acordat prin tradiţie limbajului violent în societatea românească” (Zafiu, *Paradoxuri*).

O formă specifică de prezentare a discursului politic este sloganul sau lozinca. Oferind astfel un cadru ideologic care limitează libertatea de gândire, toate ideile sunt comprimate în sintagme scurte în scopul îngrădirii lingvistice a indivizilor. Sloganurile sunt definite de Sebastian Dâncu ca fiind „formule penetrante, ce trebuie, în acelaşi timp, să atragă atenţia şi să fie uşor memorate” (*Retorica argumentării,* p. 143). În cadrul sloganurilor, folosirea unor *formule-stereotip* are menirea de a oferi avantajul că, provenind din proverbe, cântece, titluri, filme, vorbirea cotidiană, sunt uşor de recunoscut. Sloganurile sunt reprezentate de termeni abstracţi, infuzaţi cu intenţie moralizatoare şi mobilizatoare, folosiţi în discursurile politice pentru a reprezenta idealurile unui grup şi pentru a cere acordul colectiv în vederea atingerii unui scop. Fiind uşor de memorat, scurte şi ritmice, sloganurile reprezintă esenţa ideologiei şi simplifică exprimarea unor idei complicate.

Lozinca pare să fie un element de decor obligatoriu, pentru că poate fi găsită oriunde, în locurile cele mai neaşteptate, cum ar fi pe câmp. Acesta ar fi motivul pentru care scriitorii le citează în operele lor, fie cu intenţie ironică, cum e cazul lui Buzura, sau doar pentru că sunt o sursă de influenţă ideologică, cum se întâmplă la V. Em. Galan:

„Deasupra porţii ce deschidea spre drum perspectiva aceasta, pe o arcadă înaltă, o lozincă: «Trăiască alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare!»” (Galan, *Bărăgan*, vol. I, p. 255).

În cazul de faţă trebuie să luăm în considerare aprecierile lui Sebastin Dâncu privitoare la stereotipuri: „Din punct de vedere sociolingvistic, aceste formule au multe avantaje: sunt uşor de recunoscut, lasă o amprentă serioasă în memorie, sunt ideologic acceptate uşor, căci sunt familiare şi obiect de consens” (Dâncu, *Retorica argumentării*, p. 144). În calitatea lor de formule penetrante ce trebuie să atragă atenţia, sloganurile folosesc cuvinte puţine şi eventual repetate pentru a fi uşor memorate.

La Buzura, preluarea sloganului se face cu intenţie demistificatoare, cu atât mai mult cu cât şi contextul (intelectualii sunt duşi pe câmp să ajute la strângerea recoltei) trimite către ironizarea tendinţei de nivelare socială prin limbaj:

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

„TOVARĂȘI SAVANȚI! NICI UN BOB PIERDUT DIN NOUA RECOLTĂ! TOVARĂȘI MUNCITORI, ELEVI ȘI STUDENȚI! SĂ DOVEDIM CĂ SUNTEM ALIAȚI DE NĂDEJDE AI ȚĂRĂNIMII! SĂ REVENIM ȘI LA ANUL, CU FORȚE SPORITE!” (Buzura, *Vocile*, p. 371).

Se pare însă că rolul sloganului este pur incantatoriu, asigurând ideologiei cadrul necesar pentru mascarea realității, pentru că el nu poate avea și valoare informativă atât timp cât „teoria informației stabilește că valoarea de informație pe care o aduce un mesaj este invers proporțională cu probabilitatea de apariție a acelui mesaj” (Dâncu, *op. cit.*, p. 144).

Ridicolul „decorării” tuturor spațiilor cu lozinci inutile, ca modalitate de a fi pe placul autorităților, este evidențiat și de festivismul în care sunt utilizate. Chiar și la scriitori înregimentați ca D.R. Popescu se întâlnesc secvențe din care se evidențiază folosirea abuzivă și agresivă de clișee. Așa se întâmplă atunci când un personaj din *Vara oltenilor*, Macedon, se revoltă împotriva acestui festivism și împotriva cuvintelor-etichetă, gen „reacționar”:

„Odată a umblat Biciușcă prin tot satul să lămurească oamenii să-și scrie pe garduri cu bidineaua cu var lozinci. Se apropia Unu Mai, anul 1948, ziua internațională a clasei muncitoare. Au înghesuit literele, că aveau oamenii curțile mici și nu încăpea toată lozinca pe ele. Speriosu a început o lozincă pe gardul lui, a trecut-o pe gardul lui Rășinaru, și a dus-o mai departe, că tot n-a terminat-o, și pe gardul lui Temistocle. Două zile a muncit la ea. Eu n-am scris nimic pe curtea mea, pentru că n-aveam var. […] S-a nimerit să n-am, și el a spus prin sat că sunt reacționar și că sabotez ziua internațională a muncii. […] Mă găsise și pe mine reacționar și unii au zis că Biciușcă e bun, că e vigilent și vede unde se ascund reacționarii” (Popescu, *Vara oltenilor*, p. 250).

De remarcat este faptul că, prin astfel de practici, sloganurile se transformă din discurs politic în discurs public, ajungându-se, în cele din urmă, chiar la politizarea relațiilor interpersonale.

Această „cruditate” lingvistică, manifestată prin înclinația către slogan, apare în mod deosebit în folosirea metaforelor și a tiparelor lingvistice. Se creează în felul acesta o galerie întreagă de metafore și metonimii pentru desemnarea opozanților, care se constituie obligatoriu în simboluri negative. Observăm din analiza limbii de lemn modul în care se pierd progresiv obișnuințele limbii naturale, vorbitorii folosind în schimb o combinație de sloganuri și trivialități.

O altă formă sub care apar clișeele limbii de lemn este abrevierea. De multe ori nici nu se cunosc termenii abrevierii și, ca atare, nici decodarea lor nu este posibilă: GAC, FASM, ARLUS, SMT, etc., sunt numai câteva exemple de abrevieri cărora puțini vorbitori le mai identifică termenii de referință. În alte cazuri asistăm la lexicalizarea unor abrevieri care duce la utilizarea lor asemeni substantivelor simple:

„– Tată hăi, ce-i acela Pemereul?… Am înghețat! Ce să-i spui tu de colo la un junghi de copil?! S-o încep de la Carol Marx... s-o iau tocmai de la Adam și Eva?! – Fa, zic, Dorohoiul cui te-a făcut, Pemereul când îi auzi, apăi să știi tu că acela-i Făt-Frumos” (Istrati, *Din neagra țărănie*, p. 230).

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

Prin personificare, combinarea registrelor stilistice și, mai ales, prin patosul declarației, abrevierea PMR devine hilară, în ciuda intenției autorului. Textul se subminează singur, în acest caz, datorită termenului folosit atât de prețios, demonstrând inadecvarea la situația de comunicare.

Cuvintele „încărcate", cele care au valoarea unui întreg enunț, chiar și atunci când nu sunt introduse într-un context relevant, și care poartă o judecată de valoare, spun, de obicei, mai mult decât indică sensul lor.

Exemplele oferite în continuare conțin cuvinte folosite articulat hotărât, articolul oferindu-le greutatea necesară pentru a se impune în mintea vorbitorilor ca „adevăruri" generale ce nu mai necesită un context anume, ele pot fi utilizate oricând pentru a da greutate mesajului.

„Dar am dus *munca* și am avut răbdare, și au început să vină, și nu era *reacțiunea* ca acum, era organizată cu bătăuși penetiști și dracu să-i ia care mai erau, că erau atâtea partide de te zăpăceai la cap, nu știai pe care să mai demaști…" (Preda, *Ferestre*, p. 8).

„Acum știau ce era asta, *autocritica*, spre deosebire de primii ani, când le fusese mult mai greu […] «Tovarăși, a gângăvit el, recunosc! Îmi fac critica și autocritica»" (Preda, *Morometii II*, p. 317).

Astfel de cuvinte au rolul de a da greutate unui discurs demagogic, dar trăsăturile comune textelor care fac apel la limba de lemn constau în faptul că toate au o finalitate persuasivă sau chiar manipulatoare și toate respectă un ritual al organizării discursului. În aceeași idee Gheorghe Grigurcu afirma: „Ideologia era pe cât de univocă, pe atât de intolerantă, turnată în formule invariabile" (*Limbaj și adevăr*, p. 19).

În continuare, ne propunem să analizăm *asumarea* clișeului în literatura „orientată" de ideologia comunistă, urmând ca, într-un articol viitor, să ne ocupăm de ceea ce constituie *subversiunea* practicată de scriitori pentru discreditarea sloganului oficial al epocii.

ASUMAREA CLIȘEULUI

Utilizarea clișeelor specifice limbii de lemn presupune și adoptarea unei atitudini față de materialul inclus în mesaj. Una dintre atitudinile posibile este aceea de asumare a clișeului în încercarea de integrare în sistem fără a judeca consecințele. În acest caz, ne aflăm la limita dintre intertextualitate și ideologie clișeizată, pentru că asistăm la o paradă de imagini uzate, formule lexicalizate, toate fiind expresii ale incapacității de a crea formule originale.

Eugen Negrici conchide că utilizatorul acestor locuri comune numite clișee nu poate fi numit autor, ci textier, pentru că nu sunt sesizabile formule individualizatoare, ci doar „un tip de comportament lingvistic cu funcționarea în gol a mecanismelor sintactico-semantice" (Negrici, *Clișeul*, p. 136). Textierul nu poate fi considerat autor, pentru că nu el compune, ci sistemul prin intermediul limbajului sclerozat.

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

O altă trăsătură prin care se individualizează clișeele limbii de lemn este prezența patosului, a falselor emoții, deși se mimează existența unei „comuniuni fatice". Un personaj al lui Ion Istrati, atunci când se apropie momentul plecării la vatră, se arată îngrijorat de starea organizației de tineret, ca și când acesta ar fi fost primul gând al unui tânăr care termină armata.

„Cum să nu se vâre el în politică? I-auzi! Păi nu-l rabdă inima. Cum să stea deoparte? A mirosit el, când a fost în concediu, că în organizația de tineret din sat ceva scârțâie. Nu-i cum ar vrea el s-o știe!" (Istrati, *Plecarea la vatră*, p. 14).

În asemenea cazuri asistăm nu doar la falsificarea comunicării, ci și la falsificarea realității. Clișeele verbale introduc clișee comportamentale care generează false atitudini.

Cu același patos vorbește un personaj al lui D. R. Popescu despre intrarea în partid ca despre realizarea vieții lui.

„– Și nu mi-a plăcut, continuă Macedon, când într-o iarnă a venit la mine Geacără și mi-a spus că eu împut pământul, stând așa pe dinafara lumii, neînscris în gospodărie. Eu de când m-am înscris, a zis el, simt că nu mai stau pe la marginea lumii, pe dinafară, simt că am și eu rostul meu în viața asta" (Popescu, *Vara oltenilor*, p. 259).

Al. Șiperco scrie un roman în care sentimentele se dilată, entuziasmul afectat se face simțit la tot pasul:

„– Zău că e frumoasă viața, ce zici, Niura?

– Este, tovarășu Caius, dar va fi încă mai frumoasă în comunism. Să luptăm deci fără întrerupere și să nu ne lăsăm abătuți din calea noastră de sentimentalismul mic-burghez sau seduși de frumusețea locurilor de pierzanie create de exploatatori pentru a-i ameți pe cei exploatați!" (Șiperco, *N-a fost în zadar*, p. 181).

Vom identifica, de fiecare dată, câțiva topoi sacri ai ideologiei, cum ar fi termenii prin care sunt desemnați, pe de o parte, adepții ideologiei de partid, și, pe de altă parte, opozanții. Pentru cei din prima categorie sunt selectate expresii metaforice de genul: *inginerii sufletului omenesc* (scriitorii), *oștile nebiruite* (țăranii), *truditorii / proletariatul din fabrici* (muncitorii). *Proletar* devine un determinant pentru orice substantiv care trebuie să-i delimiteze pe cei din interiorul sistemului de cei din afara lui: *doctorul proletar, profesorul proletar* etc. Toți aceștia trebuie să susțină sau să aplice: *dictatura proletariatului*, *ascuțirea luptei de clasă, munca de lămurire, construirea socialismului, executarea planului* etc. Din cealaltă categorie fac parte cei cu principiul „Cine nu-i cu noi e împotriva noastră!": *elemente declasate, îmbuibații de ieri, asupritorii, ciocoii, reacționarii, burghezimea, dușmanii (de clasă înrăiți ai) poporului* etc. Aceștia sunt acuzați de *uneltiri dușmănoase, ciocoism* sau că *sug sângele poporului.*

Deși Petre Sălcudeanu nu poate fi asimilat scriitorilor înregimentați, introducem aici un citat din *Biblioteca din Alexandria,* unde apare un personaj, Morăscu, exemplu edificator de torționar, al cărui discurs poate fi analizat la toate cele trei niveluri propuse, pentru că oricare dintre intervențiile sale din roman ilustrează asumarea șabloanelor ideologice.

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

„Este falsă ideea că în sanatoriu, datorită bolii, lupta de clasă a încetat, dimpotrivă, ea se ascute şi aici […]. Cine nu-i cu noi e împotriva noastră, asta e clar, or boala îi face pe oameni să-şi piardă busola, să uite de criteriile revoluţiei, abdică de la ele" (Sălcudeanu, *Biblioteca*, p. 160).

Citatul demonstrează, încă o dată, faptul că utilizarea clişeelor ideologice presupune un proces de deprindere a ceremonialului exprimării în limba de lemn. Discursul este aici destinat să obţină adeziunea celorlalţi (chiar şi prin teroare), pentru că uzează de formule-cheie, verbe „mobilizatoare" şi lozinci.

Ceea ce se dovedeşte a fi mai grav este faptul că tiparele pătrund şi în exprimarea copiilor, dovadă a faptului că îndoctrinarea era realizată metodic, uzând de toate mijloacele posibile şi mai ales de şcoală.

Fiul lui Isosică din *Moromeţii* numeşte o bătrână „bestie chiaburească", iar când tatăl încearcă să-l pedepsească pentru acest fapt, constată că formularea era oficială.

„[…] aoleo că aşa ne-a citit şi învăţătorul la şcoală din cartea de citire. Făcu-i şi dregu-i şi învăţătorului acela, zice Isosică, dar pe urmă nu l-a mai bătut, că a văzut şi el că aşa era trecut în carte, nu mînţea băiatul" (Preda, *Moromeţii II*, p. 209).

Copiii folosesc limba de lemn în mod firesc şi în *Scrinul negru.* Atunci când se joacă, pentru a da importanţă mesajului, Păducel, fiu al unui activist de partid, foloseşte clişeele şi tonul imperativ al limbii de lemn.

„– Tu eşti moşiereasă şi te plimbi cu trăsura, fără să te ocupi de repararea drumurilor. Hai la tribunalul poporului.

– Nu sunt moşiereasă, prostule, sunt numai vizitiu cu simbrie. De ce mă dai în judecată?

– Dacă e aşa, mâine venim în numele poporului, vesti Păducel, să reparăm şoseaua cu tăvălugul mecanic. Tovarăşe căruţaş, porunci el lui Filip, până mâine să presari pe tot drumul pietriş şi nisip" (Călinescu, *Scrinul*, p. 223).

Dovadă a faptului că limba de lemn nu este un discurs reflexiv, care să permită celui care îl foloseşte să se transpună pe sine prin mesaj, sunt astfel de exemple care nu arată decât dorinţa de a nu face notă discordantă, de a nu ieşi din tipare. Din această cauză toate discursurile comuniste nu sunt decât şabloane care nu-şi trădează autorul, şi nici nu se adaptează la situaţia de comunicare. Indiferent de circumstanţe, se emit, pe un ton ceremonios şi oficial, efluvii verbale, surogate de comunicare, cuvinte cu statut de unicat, inteligibile pentru iniţiaţi, cuvinte fără context (partid, de exemplu), sloganuri înţelese fără să se facă adaosuri contextuale.

Invazia clişeelor se produce metodic, fără să ocolească nici un sector al vieţii private. Aici putem aminti exemplele pe care le oferă Marin Preda în volumul al doilea din romanul *Moromeţii*.

„Nişte lăutari cântau cântece folclorice fără noimă, făcute de ei, în care apăreau cuvinte cum ar fi S.M.T., camion, cooperativă, amestecate cu leliţă, frunzuliţă şi altele: Ţiganul lucra la MAT / Şi venea acasă beat. / Dă-mi boierule nevasta / Că mi s-a prăpădit casa…

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

– Cum vine asta, mă Stane? Ce, la noi mai sunt boieri care să-ți taie capul ca la peşte? Ori țiganul nu lucra la MAT, zise el, ori ăla care îi luase nevasta nu era boier.

– Sunt cântece vechi, îl scuză parcă Țugurlan pe lăutar; le-au aranjat şi ei pentru acuma, dar se vede că nu le-au aranjat bine" (Preda, *Moromeții II*, p. 379).

Intervenția clişeelor în interiorul cântecului popular, precum şi prezența abrevierilor, lipsite de referent, avertizează asupra nefirescului utilizării lor.

Nici biserica nu este pierdută din vedere, este folosit orice mijloc de inoculare a ideologiei.

„De altfel, funcționarii rurali, învățători şi tineret şcolar erau mobilizați, constituiți în echipe şi trimişi prin casele oamenilor şi pe câmp să «popularizeze» aceste dispoziții şi instrucțiuni. Preotul însuşi, în prima duminică de seceriş, citi în biserică o enciclică a Patriarhiei Ortodoxe Române prin care, cu texte din evanghelie sau din scrisorile Sfântului Apostol Pavel, erau îndemnați oamenii să asculte de ordinele autorităților şi să adune cu grijă «darul ceresc» al pământului, să nu risipească grâul, să-l secere la timp şi să nu-l scuture întârziind recoltarea" (Preda, *Moromeții II*, p. 234).

Literatura creează cadrul pentru semnalizarea pericolului pe care îl reprezintă faptul că vorbitorilor li se impune statutul prin care sunt siliți să folosească un surogat de limbă naturală şi limbaj ideologic. Marea majoritate a vorbitorilor nu sunt capabili să sesizeze că, în felul acesta, comunicarea nu mai are o bază reală atât timp cât intervine o serie întreagă de abstracțiuni a căror semnificare nu poate fi identificată. Un alt personaj al lui Preda, Arghirescu, de la „Sfat", cel care încasează impozitele, se foloseşte de clişee fără să înțeleagă implicațiile lor:

„…l-au chemat la raion să-l ia la rost şi ăsta, ce să zică, zice şi el, tovarăşi, chiaburii sabotează. Se lăuda cum a ieşit el din încurcătură cu vorba asta, spuse alde Geacă şi Dănălache, că ăştia umblă pe-acolo, mă întâlnii cu ei. Cică i-a plăcut foarte mult preşedintelui de raion când a auzit vorba asta şi zice, păi mă, tovarăşe, dacă chiaburii sabotează, noi ce mama dracului păzim aici, ordin scris să li se ia declarații că într-o lună vor achita impozitele şi dacă nu, pe ei!" (Preda, *Moromeții II*, p. 147).

Asumarea clişeului înseamnă acceptarea lui ca firesc. Clişeul, fiind „un caz de patologie a limbajului în care se exprimă însuşi principiul redundanței" (Negrici, *Clişeul*, p. 136), are rolul de a indica atât apartenența la un anumit grup social, cât şi obedienta față de sistem. Atunci când mimează înregimentarea prin asumarea clişeelor, Preda demonstrează, de fapt, că sistemul politic îşi alege victimele prin mijlocirea limbajului sclerozat:

„În şedința plenară care îl alesese pe Pavel Vasile director al filaturii, fostul președinte al Comitetului de fabrică a vorbit despre noua stare de lucruri din fabrici şi uzine, spunând despre aceasta că, datorită Partidului clasei muncitoare, s-au creat noi condiții de viață pentru oamenii muncii şi s-a deschis drumul pe care forța creatoare a maselor să pornească spre noi şi mari realizări" (Preda, *Ana Roşculeț*, p. 235).

Se poate observa aici că, într-adevăr, în limba de lemn nu autorul, ci sistemul politic compune textele. Preda avertizează prin astfel de texte asupra pericolului care

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

ameninţă ca literaturizarea să ajungă simplu tic verbal. Eugen Negrici subliniază faptul că „limbajul acesta nu poate exprima o pasiune adevărată pentru că e iremediabil compromis, iar universul ce ia naştere prin proliferare e de fapt un cimitir de valori de expresie calcifiate" (*op. cit*., p. 159). Formulele fixe nu stimulează emoţii, ci numai reacţii standard, fiindcă în asemenea texte se uzează de sentimente stereotipe în expresii sclerozate.

Constatăm astfel că sunt multe situaţiile când literatura reuşeşte să ilustreze felul în care limba se confruntă cu fenomenul de diglosie oscilând între expresia naturală şi limba de lemn, ca instrument al Puterii. Prin exemplele oferite în studiul de faţă s-a urmărit demonstrarea faptului că limbajul totalitarismului este un caz de patologie a comunicării în care se exprimă principiul redundanţei. Limba de lemn înlocuieşte fenomenele şi evenimentele cu tropi, disociind cuvintele de lucruri. Dacă în limba naturală tropii comunică emoţii, concepte, permit adecvarea discursului la obiectul său, în limba de lemn tropii au drept scop lungirea discursului şi hipnotizarea publicului.

SIGLE BIBLIOGRAFICE

A. Exegeze

Amossy & Rosen, *Les discours*	= Ruth Amossy, Elisheva Rosen, *Les discours du cliché*, Paris: CDU-SEDES, 1982.
Cesereanu, *Imaginarul*	= Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2003.
Dâncu, *Retorica argumentării*	= Vasile Sebastian Dâncu, *Retorica argumentării publicitare,* în *Comunicarea simbolică,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.
Dumistrăcel, *Inerţii lingvistice*	= Stelian Dumistrăcel, *Suntem toţi victimele inerţiilor lingvistice*, „Jurnalul naţional", 29 martie 2006, p. 8-9.
Dumistrăcel, *Discursul repetat*	= id., *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2006.
Grigurcu, *Limbaj şi adevăr*	= Gheorghe Grigurcu, *Limbaj şi adevăr,* în *Cum am devenit Stalinist*, Iaşi, Editura Timpul, 1997.
Guţu Romalo, *Clişee*	= Valeria Guţu Romalo, *Clişee lingvistice,* în *Corectitudine şi greşeală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972.
Negrici, *Clişeul*	= Eugen Negrici, *Clişeul (jocul trist al previzibilităţii),* în *Expresivitatea involuntară*, Cartea Românească, 1977, p. 136-160.
Orwell, *O mie nouă sute optzeci şi patru*	= George Orwell, *O mie nouă sute optzeci şi patru*, Bucureşti, Editura Univers, 1991.
Thom, *Limba*	= Françoise Thom, *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, studiu introductiv de Sorin Antohi, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993.

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)

TRP	= *Dicționar de terminologie retorică și poetică,* coordonator Val. Panaitescu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994.
Zafiu, *Paradoxuri*	= Rodica Zafiu, *Paradoxuri ale limbajului agresiv,* „România literară”, nr. 48 din 6 decembrie 2000.

B. Surse

Buzura, *Vocile*	= A. Buzura, *Vocile nopții*, Editura Minerva, București, 1980.
Călinescu, *Scrinul*	= George Călinescu, *Scrinul negru,* București, ESPLA, 1960.
Galan, *Bărăgan*	= Valeriu Em. Galan, *Bărăgan,* București, ESPLA, vol. I, 1954.
Istrati, *Din neagra țărănie*	= Ion Istrati, *Din neagra țărănie*, București, Editura Tineretului, 1960.
Istrati, *Plecarea la vatră*	= id., *Plecarea la vatră,* în vol. *Un univers într-o carte*, II, București, Editura Tineretului, 1970.
Preda, *Ana Roșculeț*	= Marin Preda, *Ana Roșculeț*, în *Scrieri de tinerețe*, București, ESPLA, 1950.
Preda, *Moromeții II*	= id., *Moromeții*, vol. II, București, ESPLA, 1967.
Preda, *Ferestre*	= id., *Ferestre întunecate,* București, Editura Tineretului, 1976.
Popescu, *Vara oltenilor*	= D. R. Popescu, *Vara oltenilor,* București, Editura Tineretului, 1964.
Sălcudeanu, *Biblioteca*	= Petre Sălcudeanu, *Biblioteca din Alexandria*, București, Editura Cartea Românească, 1970.
Șiperco, *N-a fost în zadar*	= Al. Șiperco, *N-a fost în zadar*, București, Editura Tineretului, 1969.

BDD-A20673 © 2008 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:07:09 UTC)